

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Takács Judit

Keresztnevek jelentésváltozása Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje

DE Bölcsészettudományi Kar
2005

1. Célkitűzések

Disszertációm elé hármass feladatot tűztem. Célom egyrészt a köznevesülés, azaz a tulajdonnév jelentésváltozásáról írottak szempontjából áttekinteni a tulajdonnév jelentéséről szóló szakirodalmat. Ehhez kapcsolódik második feladatom: olyan lehetséges modellt találni a tulajdonnevek köznevesülésének leírására, mely elfogadható minden nyelvre és minden tulajdonnévtípusra is; kísérletet teszek arra, hogy kiemeljem azokat a tényezőket, melyek hozzájárulnak az ilyen típusú jelentésváltozás kialakulásához, és a változás általános vonásainak feltárására is törekszem. Végül adott keresztnévanyagon, 28 magyar férfi- és női néven mutatom be ennek a változásnak a jellegzetességeit. Az értelmezés alapjául a csaknem 400 köznevesülő keresztnév közszói származékainak szócikkben bemutatása szolgál, amelyből az itt elemzésre kerülő névanyagot úgy választottam ki, hogy a jellegzetes arányokat és tendenciákat szemléltetni tudjam velük.

Témaválasztásommal kapcsolatban kérdésként vetődhet fel, hogy miért éppen a keresztnéveket használom modellként. A köznevesülés egyik alapvető mozgatója a konnotáció és annak hangsúlyossá válása a név jelentésszerkezetében, amely a nyelvhasználat során, az élőbeszédben történik. Nem szabad azonban a használati gyakoriságról sem elfeledkeznünk: sokkal valószínűbb, hogy olyan névfajtából válik közszó, melyet gyakran használunk, s ennek révén asszociációk, hangulatok sora kapcsolódhat hozzá. Minél szélesebb körben ismert egy név és minél gyakrabban, minél többen, minél változatosabb kommunikációs helyzetekben és kontextusban használják, annál valószínűbb a köznevesülése (és közszói jelentéseinek száma is annál több lesz). Vitathatatlan, hogy e kritériumoknak a keresztnévek felelnek meg leginkább. Mivel célom a jelenség általános jellemzőinek és tendenciáinak felvázolása, célszerű volt a legtipikusabb és legbővebb adatanyagot nyújtó névtípus kiválasztanom. A keresztnévi eredetű közszavak igen gyakori és jelentés-, illetve szerkezet szempontjából is változatos voltát korábban többen is hangsúlyozták (pl. B. LŐRINCZY ÉVA, VITÁNYI BORBÁLA, HEGEDŰS ATTILA).

2. A kutatás indoklása és előzményei

A kutatásaim jogosságát három tényező is indokolja. Egyrészt úgy tűnik, jóval több közszói származékot is felmutató tulajdonnévvel kell számolnunk, mint ahogy azt előzőleg sejtteni lehetett, és a korábbi véleményekkel szemben megállapíthatjuk azt is, hogy nem új

keletű és nem csak a népnyelvre vagy egy adott területre korlátozható a jelenség. A köznevesülést a korábban feltételezetteknel jóval szélesebb körűnek és a nyelv egészét érintő sajátosságnak tartom, amely emiatt is tüzetesebb vizsgálatra érdemes. A keresztnévek köznévként való használata igen régi jelensége a magyar nyelvnek, az első feljegyzések a XVI. századból származnak (1604: *gábor* 'sárgarigó', 1647: *maca* 'szerető'). A köznevesülés mint nyelvi jelenség nem lokalizálható a nyelvterület egy meghatározott részére, adataim lefedik az egész történelmi Magyarország területét. Nem köthető csupán a rétegnyelvekhez sem ez a jelenség, bár kétségtelenül bizonyos nyelvrétegekben tűnik legdinamikusabbnak a tulajdonnevek (elsősorban a keresztnévek) közszóvá válása. Ilyen alakokban főleg a szleng és diáknyelv bővelkedik (pl. *pali* 'fiú, férfi', *poénjani* 'vicces gyerek', *béla* 'hülye (gyerek)', *szepimatyi* 'szeplős fiú'). A tulajdonnevek köznevesülésének aktív tendencia voltára nemcsak az összegyűjthető nagyszámú adat utal, hanem az is, hogy nap mint nap találkozunk ilyen alakokkal beszédünkben, de a köznévi alakok (illetve az átmeneti metaforikus használatú vagy típusjelölő tulajdonnevek is) nagyon gyakoriak az érdekes megoldásokra és váratlanságra törekvő média- és az újságnyelvben is, pl. *szolármaca* 'divatos nő', *dezső* 'dollár', *szintilajcsizás* 'igénytelen, szintetizátoros zene', *csurkázik* 'Csurkát emlegeti' vagy 'szélsőjobboldali nézeteket hangoztat', *tocsikolás* 'nyerészkedés', *macskajancsi* 'kisstílusú férfi'. A köznevesült alakok közhasználatú voltát bizonyítja az is, hogy idegen nyelvekből fordított irodalmi művekben is gyakori az ilyen alakok használata, s nem csupán az igényes nyelvhasználatra törekvő szépirodalmi, hanem az élőbeszédszerűsége törekvő szórakoztató művek esetében is. Ez pedig már egyértelműen arra utal, hogy elfogadott, a köznyelv sajátosságának érzett és egyáltalán nem idegenszerű ez a jelenség.

Fontosnak találom a köznevesülés vizsgálatát abból a szempontból is, hogy új eredményeket hozhat elsősorban a tulajdonnevek jelentésváltozásának megítélésében. A nagyszámú közzétett adat pedig sok más nyelvészeti szakterületen: a szóalkotás vizsgálatában, a nyelvrétegek, a stílushatás motívumainak kutatásában is szolgálhat példaként.

Harmadszor pedig azért is vélem indokoltnak egy ilyen jellegű, adatfeldolgozó és rendszerező, továbbá a jelenség elméleti háttérét is feltárni igyekvő dolgozat elkészítését, mert tudomásom szerint eddig még nem született nagy anyagot elemző és a jelenség elméleti háttérét is vizsgálni kívánó munka. A korábbi dolgozatok csak adatközlésekre (és ezek valamilyen szempontú csoportosítására) vagy éppen más oldalról a köznevesülés elméleti háttérének feltárására koncentráltak.

3. A dolgozat szerkezete és a kutatási módszerek

Dolgozatomat három részre osztottam. Először a tulajdonnévről, annak lehetséges megközelítéseiről és jelentéséről írottakat tekintem át, foglalkozom a köznevesülés szakirodalmával és magának a köznevesülésnek mint jelentésváltozásnak az elméleti és gyakorlati megközelítési lehetőségeivel. A második részben az összegyűjtött névanyagot vizsgáltam háromféle szempontból, a harmadik részben pedig a vizsgált adatokat tartalmazó szótár egy részét, 28 névhez kapcsolódó szócikket tesztek közzé.

1. Az első fejezetben a tulajdonnevek jelentésének kutatásával foglalkozó elméleti szakirodalmat tekintem át. Ebben részben kronologikusan, részben tematikusan is vizsgáltam a kiválasztott – elsősorban magyar – szakirodalmat. A vizsgálatot a tulajdonnév jelentésének meghatározására tett kísérletek áttekintésével kezdem. A magyar szakirodalom kronologikus ismertetésének élén GOMBOCZ ZOLTÁN jelentéstani munkájának idevágó gondolatai állnak, majd bemutatom a köznevesülés jelenségével foglalkozó jelentősebb önálló tanulmányokat, illetve a valamely nagyobb kérdéskör tárgyalásán belül e témát is érintő szerzők gondolatait (FREGE, RUSSELL, MARTINKÓ ANDRÁS, BALÁZS JÁNOS, KÁLMÁN BÉLA, SEBESTYÉN ÁRPÁD, KÁROLY SÁNDOR, J. SOLTÉSZ KATALIN, BARABÁS ANDRÁS – KÁLMÁN C. GYÖRGY – NÁDASDY ÁDÁM, FABÓ KINGA, KIEFER FERENC, HOFFMANN ISTVÁN, TOLCSVAI NAGY GÁBOR, HEGEDŰS ATTILA, HAJDÚ MIHÁLY). Igyekeztem mindegyik véleményből a tulajdonnév jelentésével kapcsolatos észrevételeket a középpontba helyezni. Megállapítottam, hogy a tulajdonnév (és ezen belül a keresztnév) meghatározása, alaki szerkezetének és szófaji besorolásának megítélése vita tárgya, s hogy a tulajdonnév meghatározására tett legtöbb kísérlet a névhasználat körülményeit és a tulajdonnév szociokulturális meghatározottságát emeli ki.

A következőkben a közszóvá válás magyar irodalmának áttekintésére koncentráltam. Megvizsgáltam az adatgyűjtéseket (a legkorábbi SZILY KÁLMÁN-, TOLNAI VILMOS- és SZENDREY ZSIGMOND-féle gyűjteményektől kezdve), és kitértem azokra a pontatlanságokra, kétértelmű, a további vizsgálatokat zavaró tényezőkre, melyek ennek a korai időszaknak jellemzői, például a magyar nyelvben közszóvá vált és a tulajdonnévi eredetű, de a magyarba köznévi szófajú jövevényszóként bekerült szavak elkülönítésének nehézségeire, melyek miatt összemosódnak a *kaján*, *lincselés*, *aggastyán* és a *fukar*, *viganó*-féle alakok elméleti szempontból feltétlenül elkülönítendőek.

Ezek a munkák és a tulajdonnevek jelentés- és szófajváltásáról írott cikkek is hozzájárultak ahhoz, hogy meghatározzam a keresztnévek jelentésszerkezetének megváltozásában szerepet játszó tényezőket. A J. SOLTÉSZ KATALIN által kialakított, minden tulajdonnévtípusra elfogadható jelentésszerkezet-modellt alkalmaztam, kiemelve elemei közül a konnotációt, előismeretet, szituációt és kontextust. A keresztnévekhez kapcsolódó konnotatív jelentés igen erőteljesen meghatározza nemcsak a jelentésváltozás beindulását, hanem annak intenzitását is. Ennek hangsúlyossá válásával magyarázható a nyelvben nemcsak a tulajdonnevek metaforikus és metonimikus használata, hanem a táj- és típusjelölő nevek kialakulása is, pl. *matyó* 'mezőkövesdi ember', *piku* 'göcseji és hetési gúnynév', a finnben *Maija* 'általánosságban nő', *Matti* 'általában férfi', *Jussi* 'földművelő', az észtbén *häkkinen* a finn ember neve, fr. *jeanette* 'buta lány', ang. *dickless tracy* 'rendőrnő'. Az előismeretek fontosságát azért hangsúlyozhatjuk, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy egy név aktuálisan nem névként való használatának felismeréséhez szüksége van a beszélőnek, névhasználónak előzetes tudásra, többletismeretre. Ez a nyelvhasználó névkompetenciájából kell, hogy fakadjon, vagyis a beszélőnek (ugyanis ez a változás leggyakrabban az élőbeszédbeli kommunikációhoz köthető) tudnia kell, hogy a jelentésében megváltozott tulajdonnévi elem beilleszthető egy már létező onomasztikai rendszerbe, tehát fel kell tudnia ismerni az aktuálisan nem tulajdonnévi használatot is. Ha a közszóvá válást ilyen értelemben definiáljuk, akkor el kell tekintenünk a korábbi szakirodalomban részletesen felsorolt és elemzett átmeneti jelenségektől: ekkor ugyanis nem átmenetokről, hanem használati helyzetekről beszélhetünk, s hogy éppen közszóként vagy tulajdonnévként szerepel-e az adott elem, azt a szituáció és kontextus dönti el. Ha azonban ahhoz, hogy a tulajdonnév bármely fajtájának jelentését meghatározzuk, szükségünk van ezek segítségére, értelmező szerepére, akkor az adott szituációban már nem lehet tulajdonnévről beszélnünk. Például annak a felszólításnak az értelmezéséhez, hogy *Ne menj át /ti. a piroson/, mert fölír a Lonci!*, ismernünk kell a beszédhelyzetet vagy előismeretünk kell, hogy legyen a jelentésváltozás okáról, kialakulásáról: ebben az esetben a kifejezés a Szabad Száj című élclapból ered, amelyben a szerkesztő népszerűvé tette *Hekus Lonci* néven a női rendőr alakját. A két tényező (szituáció és előismeret) polarizáló hatása esetünkben kölcsönösen erősíti egymást. Olykor szemantikai vagy morfológiai segítséget is kapunk a nem tulajdonnévi használat felismeréséhez. Szemantikai segítséget jelent a hasonlóságon alapuló névátvitelek, tulajdonnévi metaforák vagy szójátékok alkalmazása, pl. „Vajon hogy lehetett belőle (ti. a viszkisből) a századvég *Rózsa Sándora?*”, „A virtigli magyar *Dzsokijuing* ellenben tutira megy”(az újságnyelvből), „Kapott egy *emesét*” (élőnyelvi adat), morfológiai segítséget pedig a képzők, többes- és múlt

idő jelek jelenthetnek, pl. „Az ott gépelő *mancikák* levették a festett üvegablakokat, mert nem volt elég fény”, „Nem *gumimatyik* akarunk mi lenni, hanem egészségesek” (élőnyelvi adatok), „Egy reggel a feleségecske a zöld víz fölött *berubenskedett* a hosszú pallón a kertbe, ... csak úgy ruganyoztak rajta jobbra-balra a lingő-lengő labda gömbölyűségek” (Lengyel Péter: Macskakő).

A jelentésváltás és jelentésváltozás fogalmát is igyekeztem ezen a ponton elkülöníteni. Jelentésváltozással akkor találkozunk, ha a tulajdonnév jelentésszerkezetének megváltozásával párhuzamosan a névkincs perifériális részére kerül. Ez a változás kezdetben csak a nevek visszaszorulását, kevésbé kedvelté válását eredményezi, mint pl. a *Muki*, *Muksi*, *Manó*, *Réz*, *Rézma*, *Pörke* nevek esetében. Az elnevezés arra utal, hogy csak hangsúlyeltolódás történt a jelentésszerkezetben, a névnek kialakult bizonyos szituációkban, kommunikációs helyzetekben érvényesülő közszói használata is, más helyzetekben viszont továbbra is szerepelhet tulajdonnévként is. A két használati kör egymás mellett él. Abban az esetben, ha a névhasználók számára a tulajdonnév elveszíti tulajdonnévi jelentését és használatát, és ettől kezdve csak közszói értelemben szerepel, jelentésváltásról beszélünk. Ez a jelenség jóval ritkább, mint a jelentésváltozás, a két használati kör szinkron létezése. Jelentésváltás történt például a *Lökös* ~ *Lőkös* keresztnév esetében. Ma más csak kevesen tudják a *megy*, *mint a lökös / lőkös* kifejezést hallva, hogy ebben a *Lőrinc* személynév rövidült, képzős alakjának egyik alakváltozata rejlik, mely a XIV. század legelején önállósult. A *lökös*, *fél-lökös* és *türöm-lökös* nyelvjárásokban 'féleszű, hóbortos, eszelős ember'-t jelentett. A kifejezés közszói jelentése megmaradt a *megy*, *mint a lökös / lőkös* frazémában, de tulajdonnévi eredete elhalványult.

Ebben a részben tértem ki a köznevesülés általános jellemzőinek bemutatására is. A szakirodalom (elsősorban HAJDÚ MIHÁLY monográfiája) és az adatgyűjtések vizsgálata után megállapítottam, hogy mindegyik tulajdonnévtípus átmehet jelentésváltáson vagy -változáson: a személynevek (pl. *atilla* 'kabátféle', *iván* 'orosz férfi', *bédekker* 'útikönyv', *hárijános* 'hazudozó'), helynevek (pl. *panama* 'közéleti botrány, korrupció', *makaó* 'kártyajáték', *kánaán* 'gazdag vidék'), állatok neve (pl. *Nonius Senior* > *nóniusz* 'lófajta'), tárgyak nevei (pl. *izomkolosszus* 'magas, nagydarab ember'), művészeti alkotások címei, nevei (pl. *biblia* 'minden lényegeset tartalmazó könyv', *utópia* 'eszményinek elképzelt világ'), márkanamek (pl. *walkman* > *vókmen* 'sétálómagnó'), sőt ritkán intézménynevek (pl. *Triangel* 'három angyal' (német mulató neve) > *tangel > *tingel-tangel* > *tingli-tangli* 'könnyű fajsúlyú zene') és időpont- és eseménynevek is válhatnak közszóvá (pl. "Sztalin *termidorja* hosszan elhúzódott a harmaincas években", Minden diktátornak volt egy *brumaire*

tizennyolcadikája”). Igyekeztem meghatározni a változások morfológiai szempontú alaptípusait is. Az öt leggyakoribb típus közül a legkevésbé jellemző az, amikor minden formai változtatás nélkül használnak egy tulajdonnevet köznévként. Ilyen alakulásmóddal főleg márkanévek, pl. *jaffa*, *audi* vagy szakszavak, mértékegységek alakulnak, pl. *watt*, *volt*, *ohm*. Kevésbé érinti a szó testét az a változás, mely csak az idegen nyelvből átvett nevek írásképeinek kiejtésnek megfelelő rögzítését jelenti, pl. *Cardigan* > *kardigán*, *Lynch* > *lincs*, *Sandwich* > *szendvics*. Néhány esetben szabályos hangváltozás történik, pl. *Kain* > *kaján*, *Ágoston* > *aggastyán*. Kaphat a szó végződést: leggyakrabban képzőt vagy ritkábban többesjelet, pl. *katás* ’nőies férfi’, *bélás* ’régii kétforintos’, *tamáskodik* ’hitetlenkedik’, „Ritkán teremnek egyszerre *petőfik*, *aranyok* és *tompák* a magyar irodalomban”. Végül sok tulajdonnevünk összetételben elő- vagy utótagként vált köznévvé, pl. *dobostorta* ’tortafajta’, *kandiklára* ’kíváncsiskodó kislány’. Valószínűleg a második típus a legjellemzőbb a tulajdonnév → közszó-váltásra.

A köznevesülés jelenségét a kialakuló közsavak jelentése és szófaja szempontjából is vizsgálhatjuk. A leggyakoribb jelentések figyelembevételével kialakított 12 jelentéscsoport, illetve a létrejövő alakok szófaji elemzését a szemantikai és az áttekintő elemzés tartalmazza. Azt, hogy a köznevesülésről megállapított általános jellemzők nemcsak a mi nyelvünkre jellemzőek, magyar keresztnévi eredetű közsavak finn és észt adatokkal való összehasonlító elemzésével támasztottam alá.

2. Dolgozatom második része az elemzés. Ennek három alfejezetében az összegyűjtött több mint 2000 köznevesült keresztnévi adatot általánosságban, elsősorban a keresztnévek oldaláról kiindulva, majd szerkezeti és jelentéstani szempontból is vizsgálom.

Az áttekintő elemzésben először a kiindulási alakok, a keresztnévek oldaláról elemzem a változást. Ebben a részben a névtípusok elkülönítésekor a nyelvhasználati szempontok figyelembevétele volt hangsúlyos. Külön elemeztem az előforduló férfi- és női nevek típusait, megterheltségüket, a gyakoriság és köznévi származékok közti összefüggéseket. A létrejövő közsavak szófaja önálló vizsgálat tárgya volt, amelynek során nagy hangsúlyt fektettem a szófaj- és jelentésváltás elméleti elkülönítésére. Szófajváltásnak neveztem azt a jelenséget, amikor a keresztnév kikerülve a tulajdonnévi kategóriából melléknév, ige vagy indulatszó, esetleg ritkábban névmás vagy határozószó lesz (pl. *katás* ’nőies’, *tamáskodik* ’hitetlenkedik’, *megjakablik* ’megesal’, *bizistók* ’bizony isten’, *pityipalkó* ’akárki’, *senkipál* ’senki’, *ungonberken* ’mindenütt’), de ha köznévvé alakul (pl. *jánosbogár* ’bogárfajta, szentjánosbogár’, *anna-virág* ’kerti virág’), akkor jelentésváltozásról van szó.

A szerkezeti elemzésben elsőként a három szerkezeti típust: a keresztnévi eredetű elemek önálló (pl. *matyó* 'veréb', *antal* 'bohó, buta'), összetételben való (pl. *beképzelt maca* 'nagyuszájú nő', *kevénygyurka* 'rézvirág, Zinnia', *péterháza* 'útszéli csárda', *jancsibab* 'nagy virágú babfajta') és képzős előfordulásait (pl. *arankás* 'aranka nevű gazzal befutott', *jakabi* 'Jakab-nap környékén érő alma', *palizik* 'fiúzik', *lucál* 'csavarog, kószál') különítem el. Megvizsgáltam a leggyakrabban köznevesülő keresztnévek jellemző szerkezeti típusait is, és kiemeltem a két legtöbb közszoí alakot mutató női és férfinevet (a *Katalin*-t, *Mária*-t, *János*-t és *Péter*-t).

A jelentéstani részben a vizsgált adatok alapján megállapítottam a 12 leggyakoribb jelentéscsoportot. Tapasztalataim alapján a magyar nyelvben ebben a szótípusban a leggyakrabban a következő jelentésekkel találkozhatunk: ember megnevezése és tulajdonsága (*lécferkó* 'vékony fiú'); növény neve (*albertlevél* 'babérlevél'); állat neve (*balázsló* 'szitakötő'); tárgy neve (*jancsiszög* 'szögfajta'); cselekvésfogalom igével kifejezve (*beandrásol* 'két gerendát alul egy harmadikkal A betű formában rögzít'); testrész neve (*ádámkocsány* 'gégefő'); hiedelem, babona, szokás (*balázsolás* 'Balázs-napi népszokás'); étel (vagy ital) neve (*áronlé* 'pálinka'); ruhafajta neve (*dorkó* 'tornacipő'); játék (vagy azzal kapcsolatos fogalom, tárgy) neve (*csókos Kristóf* 'tök nyolcas a kártyában'); káromkodás, eufémizmus (*istók bárék!*), és kialakítottam egy be nem sorolható alakokat tartalmazó kategóriát is (*péterke* 'makacsság'). A csoportok kialakításakor fontos szempontnak tűnt az előforduló elemek számán túl a változásban érintett keresztnévek számát is figyelembe venni. Elemeztem a továbbiak során a keresztnévek részvételét az egyes jelentéscsoportokban, és megállapítottam az egyes típusok jellemző neveit is. Mivel egyértelművé vált, hogy nemcsak a név jelentésszerkezete, illetve keresztévként való gyakorisága, hanem egyéb tényezők, például a névhez kapcsolódó kultuszok, hiedelmek, babonák is befolyásolják a kialakuló közszoí alakok számát és szerkezeti, jelentésbeli gazdagságát, érdemesnek tűnt néhány nevet ebből a szempontból is megvizsgálni. Így került vizsgálat alá az *István* és a *Mária* keresztnévünk.

3. Dolgozatom harmadik részeként a köznevesült keresztnévek szótárának egy részét adom közre. Ez a dolgozat alapjául szolgáló szócikkeknek kb. egytizedét teszi ki.

4. Eredmények

Az *áttekintő elemzés* során arra az eredményre, hogy a nevek megterheltsége és a köznevesülési hajlam összefügg egymással: a leggyakoribb nevek egyszersmind a

leggyakrabban köznevesülő nevek is mind a férfi-, mind a női nevek között. A női nevek közül a legtöbb közsói származéka a *Katalin, Mária, Ilona, Luca, Anna, Erzsébet, Borbála, Margit, Dorottya, Júlia* névnek van, a férfinevek között pedig a *János, Péter, István, Mátyás, Mihály, György, Ádám, László, Balázs* és *András* áll az élen. A leggyakrabban köznevesülő, illetve a legtöbb és legváltozatosabb jelentésű és szerkezetű származékot mutató nevek leginkább a XVIII. század névdivatját tükrözik. Megállapításom szerint valamivel több férfinév vesz részt köznevesülésben, mint női: összegyűjtött anyagomban a férfinevek száma 209, a női nevéké 187. Az alap- és becézett alakok közül a becézett alakok gyakoribbak. A női nevek gyakrabban váltak közsóvá becézett alakjukban, a férfinevek egyes típusaiban viszont nem mutatható ki ebből a szempontból különbség. A kialakuló közsóvak domináns szófaja a főnév: a jellemző változástípus tehát a jelentésváltozás és nem a szófajváltás.

A *szerkezeti elemzés* tanulságai szerint a három legjellemzőbb szerkezeti típus – a körülbelül hasonló arányban jelentkező – önállóan, összetétel elő-, illetve utótagjává vált keresztnévi eredetű elemek csoportja. A képzős alakok száma ehhez a három főtípushoz képest elhanyagolható. Egy névcsoporton belül általában nem az alapalak, hanem a leggyakoribb becéző forma mutatja a szerkezetileg legváltozatosabb közsói családot. Ez alól a 10 leggyakrabban köznevesülő férfi- és női név közül csak a *János* és a *Pál* kivétel. A legtöbb elemzett név önállóan is szerepel közsóként. Ebben a szerkezeti típusban elsősorban az alakváltozatok dominálnak. Ha a keresztnévi eredetű elem előtagként vagy főnévi jelzőként áll, akkor igen gyakran tréfásan lekicsinylő értelmük van, kevésbé értékeset vagy egyszerűen kisebbet jelölnek (pl. *laci ház* 'kis ház, melyet a főépülethez csatoltak', *jancsibicska* 'kibicska'). Annak a két típusnak az aránya, melyben a keresztnévi eredetű elem elő- és utótagként áll (pl. *ruhagyuri* 'rendetlenül öltözködő férfi', *emberveron* 'férfias nő'), az általam vizsgált korpuszban egyenlő. A névszó- és igeképzővel létrejött alakok aránya a többi típushoz képest egyformán csekély. Tipikus képző a $-(V)z$ és a $-(V)l$, a névszóképzők közül pedig az *-s*.

Az adatok *szemantikai elemzése* kimutatta (a korábbi szakirodalomban már szép számmal szereplő vizsgálatokkal egybehangzóan), hogy a keresztnévi eredetű közsói alakok leggyakrabban az embert és annak valamilyen tulajdonságát nevezik meg. Ez a csoport nemcsak az ide tartozó adatok számát tekintve a legnagyobb, hanem változatosságát és a névalakok számát tekintve is messze kiemelkedik a többi közül. A keresztnévi elem funkciója az ember megnevezéseként az, hogy az (általában az előtagban megnevezett) tulajdonságot nemhez kösse. Az emberre vonatkozó kifejezések ilyenkor „valamilyen tulajdonságú férfi vagy nő” értelemben szerepelnek (pl. *bócértos vica* 'borzas, fésületlen nő', *naplesi jankó*

'lusta férfi'). Az egyes jelentéstípusoknak meg tudjuk határozni a jellegzetes neveit is. Az első öt típus közül ember megnevezéseként leggyakrabban szerepel a *Kata*, *Jankó*, *Pali*, *Pila*, *Kati*, *Jancsi*, *Pista*, állatnévként a *Kata*, *Bence*, *Ilona*, *Katica*, *Péter*, *Kató*, *János*, növény neveként a *Kata*, *György*, *Jakab*, *Jankó*, *János*, *Csilla*, tárgy neveként a *Jancsi*, *Jankó*, *Laci*, *Péter*, *Petike*, igeként pedig leggyakrabban a *Pista*, *Antal*, *Pali*, *Lukács*, *Geci* és *István* nevek fordulnak elő. A *Katalin* vagy becézett alakjai a tárgynév és ige kategóriáján kívül minden fontosabb jelentéstípusban megjelennek. Leggyakoribb becéző alakja, a *Kata* különösen gyakori, hiszen mind az embert megnevező, mind pedig az állat- és növénynév kategóriában ebből alakult a legtöbb közsói alak. Az előbb említett kategóriák jellemző neve tehát a *Kata*, a tárgynévi kategóriáé a *Jancsi*, az igéké pedig a *Pista*.

A rezemantizációval létrejött alakok (pl. *alkoholpista* 'alkoholista', *bálinthal* 'balinhal, halfajta', *fülespéter* 'presbiter') a leggyakoribb jelentés- és szerkezeti típusok analógiájára jönnek létre.

5. A szótárról

A névtár alapja az *Új magyar tájszótár* első három kötetének több mint 700 köznevesült keresztnevet tartalmazó adata. Az adatgyűjtés lezárásáig csak az ÚMTsz. első három kötetének (A–M) átvizsgálására nyílt lehetőség. A további gyűjtést először a tájszótárak, majd a diakrón és szinkrón normatív szótárak átvizsgálásával folytattam, s végül rétegnyelvi szótárak, adatgyűjtések és a Nyelvőr szóközlései zárták a sort. Az ÚMTsz. három kötetén kívül elsősorban 32 rétegnyelvi, szak- és regionális szótár anyagát dolgoztam fel, majd az itt talált anyagot kerestem vissza a többi szótárban és a folyóiratokban.

A szótár az általam vizsgált 396 magyar kereszt- és becenév közül 28-nak tartalmazza közsói származékait. Az adatgyűjtést csak lezárult, de be nem fejeződött, hiszen például HAJDÚ MIHÁLY közelmúltban megjelent monográfiája is sok, a névtárban nem szereplő adatot tartalmaz, melyet időhiány miatt már nem tudtam a szócikkbe szerkeszteni. Mivel pedig produktív szóalkotási módról van szó, szótárunk sem törekedhet teljességre, csupán egy a korábbiaknál szélesebb körű adatgyűjtésre és feldolgozásra.

A szócikkek válogatása során fontos szempont volt, hogy a bemutatott adatok jól tükrözzék az egész anyagra jellemző tendenciákat. Emiatt két névcsoporthoz válogattam: be kívántam mutatni azokat a férfi- és női neveket, amelyek igen gyakran köznevesültek és több nyelvi rétegből is kimutathatóak alakjaik, változatos a jelentésük és szerkezeti típusaik között is csaknem mindegyik vizsgált formára találunk példát. A válogatás másik szempontja az volt,

hogy azokat a neveket is bemutassam, melyeknek kevés közsói származékuk van. Az egész anyag keresztnévállományának sajátosságait tükrözik a kiemelt nevek is: többségben vannak ezek között is az alakváltozatok.

A névtár a feldolgozott 28 keresztnév köznévi és igei alakjait betűrendbe állított szócikkekben közli. A szócikk első pontja az adott névre vonatkozik, annak történetét, családnévként való előfordulását adja meg. A második pontban a név köznévi alakjai jelennek meg. A vizsgált nevek igen gyakran szerepelnek szólásokban és közmondásokban (elsősorban önállóan, ritkábban jelzővel), de nem feltétlenül köznévi értelemben, fontos volt ezek bemutatása is. A köznévi alakok besorolásának alapja a szó szerkezete volt: külön pontba került ezek alapján a név önálló, elő- és utótagként, illetve névszói képzett alakban való előfordulása. A szócikk harmadik pontja az igei előfordulásokat sorolja fel.

6. Publikációim a témában

Tanulmányok

1. Istvánok, Istik, Pistik (Egy keresztnév közszói származékainak vizsgálata). *MNyj.* 41. 603–8.
2. Gondolatok a magyar hivatalos személynévhasználatról az uniós csatlakozás tükrében. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA (szerk.): Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére. Miskolc. 182–5. (VÁRNAI JUDIT SZILVIÁVAL KÖZÖSEN)
3. Az igeképzés egy sajátos esete: a keresztnévből alkotott igék. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTEK JÁNOS (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä. 121–26.
4. Keresztnévből származó állatnevek. *MNyj.* 39: 159–64.
5. Keresztnévi eredetű finn, észt és magyar köznevek összehasonlító vizsgálata. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 613–18.
6. Bödekata, fagyurka és társaik (Közszóvá vált keresztsneveinkről). *MNyj.* 38: 403–10.

Konferencián megtartott előadások

1. A szituáció és a kontextus szerepe a tulajdonnév jelentésváltozásában. *A DE és a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti doktori programjainak konferenciája*. Kolozsvár, 2003. május 30–június 1.
2. Köznevesült keresztsnevek vizsgálata (Problémák és megoldási lehetőségek). *A DE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Doktori Konferenciája*. Noszvaj, 2001. szeptember 27–29.
3. Keresztnévi eredetű finn, észt és magyar köznevek összehasonlító vizsgálata. *V. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia*. Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.
4. A köznevesült keresztsnevek készülő szótáráról. *Nyelvészdoktoranduszok IV. országos konferenciája*. Szeged, 2001. január 25–26.